

ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА СТАБІЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ, БЕЗПЕКИ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ

*к.держ.упр. Помаза-Пономаренко А. Л.
Наук. консульт. – д. держ. упр., проф. Домбровська С. М.
Національний університет цивільного захисту України*

*«Для досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні
Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці
забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та
соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для
подальших перетворень в Україні»
Петро Порошенко [25]*

Постановка актуальності. Трансформаційні перетворення в Україні зумовлені та продовжують супроводжуватися фінансово-економічною й політично-законодавчою нестабільністю, нарощуванням кризових явищ у соціальній сфері, неврахуванням гендерної складової та дисбалансом у регіональному розвитку. Зважаючи на це, важливою є розробка конкретних заходів у межах реалізації запропонованого Президентом України Петром Порошенком «пакету реформ» з метою забезпечення безпечного соціально-економічного розвитку регіонів, реалізації його стратегічних цілей. На сучасному етапі таких реформ на теренах України необхідне формування дієвих моделей регіонального розвитку. На наше переконання, це стратегічне завдання всіх інститутів влади. Його виконання має відповідати основним принципам Державної стратегії розвитку регіонів. Оскільки вона є укрупненою моделлю втілення загальнонаціональної мети, що передбачає визначення цілей, наявних тенденцій та закономірностей розвитку, формування стратегічних пріоритетів у структурній, інвестиційно-інноваційній, соціальній політиці за регіонами, визначення етапів і механізмів їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам модернізації соціального й економічного регіонального розвитку в контексті впровадження її концепцій, стратегій і моделей присвячені наукові напрацювання таких науковців: Е. Афоніна, В. Бакуменка, С. Білої,

О. Васильєвої, В. Гейця, А. Дегтяра, О. Дегтяра, І. Дегтярьової, Л. Дідківської, М. Долішнього, С. Домбровської, В. Дубич, Я. Жаліло, Є. Карташова, В. Ковальчук, О. Коротич, О. Лебединської, Е. Лібанової, А. Мазаракі, М. Некрасова, Н. Нижник, О. Снігової, А. Халецької, Л. Хашиєвої та ін. [1; 2; 3; 5; 9; 24; 26]. Разом із тим, особливої уваги вимагає визначення новаційних підходів до розробки моделей регіонального розвитку й акцентування уваги в них на гендерній складовій, здійснення в цьому контексті організаційно-інституційних реформ у процесі реалізації державних пріоритетних стратегічних напрямів соціального розвитку держави. Крім того, потребують конкретизації ключові концептуальні та правові засади, а також заходи щодо забезпечення цього розвитку в перехідних умовах та умовах нестабільності, в яких знаходиться Україна.

Постановка завдання. Отже, метою цього дослідження є обґрунтування вибору моделі соціально-економічного регіонального розвитку, визначення ролі та місця в ній гендерної складової в контексті системної модернізації державного управління і в інтересах забезпечення системи безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Питання щодо класифікації моделей модернізації державного управління соціальним та економічним розвитком в інтересах забезпечення регіональної безпеки України є дискусійним. Серед вітчизняних і зарубіжних учених відсутня єдина точка зору на такі моделі. Причиною цього є те, що значна кількість держав реалізують свою соціальну політику, яка відзначається, з одного боку, спільними ознаками, а з другого – специфічними.

Подією світового й історичного значення є прийняття в 2015 році на Саміті ООН Порядку денного в галузі розвитку, проблематика якого охоплює аспекти соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності країн, екологічної й енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку [25].

Слід констатувати, що Комісією Європейського Союзу з розробки уніфікованої моделі соціальної політики для Європи виокремлено такі її (політики) моделі: Бісмарка та Бевериджа. Учені В. Скуратівський, В. Трощинський, П. Ситник та ін., розкриваючи їх зміст, указують на консервативну (Німеччина, Франція, Італія, Австрії, країни Бенілюксу), ліберальну (США й Англія) та соціал-демократичну моделі соціальної

політики (Швеція) [24, с. 91, 93]. Більша частина з цих моделей (зокрема, консервативна та ліберальна) розглядають соціальні відносини як базовий чинник формування системи безпеки. При цьому держава відповідальна за забезпечення умов щодо ефективності діяльності різноманітних соціальних служб та інститутів. У продовження К. Дубич, В. Ковальчук та ін. зазначають, що сучасною тенденцією та парадигмою реформування державного управління в напрямку соціальної орієнтованості в розвинутих країнах світу є «гендер» [3, с. 24–25; 5, с. 201–208]. Погоджуємося із цими авторами, що його виникнення зумовлено демократизацією суспільства, підвищенням вимог до влади з його боку, а також актуалізацією гендерного питання, усуненням проявів корупції, бюрократизму та необхідністю врахування думки як більшості, так і меншості.

Зважаючи на викладене, а також тяжіння України до Бевериджської моделі державного управління соціальним розвитком, вітчизняну фінансово-економічну нестабільність і пріоритетні напрями сучасних українських реформ щодо регіонального розвитку, вважаємо, що варто більш детально зупинитися на характеристиці моделей реалізації державного управління регіональним розвитком в інтересах забезпечення системи безпеки, гендерної рівності та напрямів підвищення дієвості такого управління.

Регіональний розвиток – це результат впливу агрегованих факторів, які втілюються в ряді змін, зокрема масштабів виробництва, кількості зайнятих, обсягів капіталовкладень, розміщення та раціональності використання ресурсів тощо [5, с. 203]. Власне, регіональний розвиток відображає структурно-функціональний взаємозв'язок між об'єднаними (агрегованими) факторами, які впливають на «регіон» як складну територіальну соціально-економічну систему. На погляд А. Дегтяра, В. Степанова, В. Ковальчук та ін. [1, с. 17], останню формують три види ресурсів, по-перше, ті, що непереміщуються (природні ресурси, стаціонарна інфраструктура, основні фонди), по-друге, мобільні (капітал, технології, обладнання), а по-третє, *людські* (курсив наш – А. П.-П.). Останні займають визначальне місце, оскільки, як слушно зазначає І. Корчак, головне багатство суспільства – це люди, які є генераторами «енергії» [7, с. 211–212]. Тому на передній план виходить ідея розвитку людського потенціалу [13]. Зрозуміло, що для забезпечення ефективного розвитку територіальних соціально-економічних систем потрібен баланс усіх трьох вищевказаних факторів, це у свою чергу вимагає певного накопичення

позитивних якісних і кількісних змін у самому регіоні та відношенні до цих факторів, зокрема необхідне 3D узгодження, основу якого становлять архетипи. Вони представлені одвічною дихотомічною єдністю та боротьбою Аніми й Анімуса (див. праці Т. Кадлубович [4, с. 116–117]).

Незаглиблюючись у питання архетипної природи регіонального розвитку, вважаємо за необхідне більше детально зупинитися на аналізі науково-теоретичних і практичних підходів, що сформувалися в науці «Державне управління» щодо моделювання такого розвитку та його державного прогнозування, а саме:

1) підході до виокремлення еколого-економічної моделі (складники – природні ресурси та напрями їх використання, міжгалузеві зв'язки матеріального виробництва тощо);

2) підході до виокремлення інноваційно-інвестиційної моделі (складники – рівень науково-технічного потенціалу і джерела фінансування інноваційних проектів, сприятливий інвестиційний клімат, конкурентоспроможність регіонів, ефективні господарські структури, орієнтовані на інтенсифікацію науково-технічного і технологічного потенціалу);

3) підході до виокремлення кластерної моделі (складники – територіально-галузєва близькість, наявність науково-дослідних центрів, «доступність» знань, інформації, технологій і нововведень, інвестиційна привабливість, рівень публічно-приватного партнерства, замкненість виробничого циклу тощо);

4) підході до виокремлення мобілізаційно-інфраструктурної моделі (складники – сукупний регіональний потенціал, рівень інноваційного потенціалу та впровадження науково-технічних розробок, наявність і розгалуженість територіальної інфраструктури, інвестиційна «привабливість» регіону, освітньо-інтелектуальний капітал тощо);

5) підході до виокремлення моделі сталого розвитку (складники – соціалізація, суспільна відповідальність, рівноправність, екологічність, безпека, інформатизація, власність, баланс державного та ринкового регулювання, алокація ресурсів, інтелектуалізація, міжсекторальність тощо). Теорія сталого розвитку ще не набула свого завершення, але її концепт співпадає з ідеєю ноосфери В. Вернадського, що передбачає розвиток особистості, свідоме і несвідоме якої можна охарактеризувати через таке: патерни поведінки та стереотипи дій, комплекси та синдроми, маски та персони, міфи та ментальність тощо [4].

Сучасний стан функціонування регіонів України, черговий етап процесу реалізації структурних, соціальних та організаційно-інституційних перетворень у ній дають підстави стверджувати, що державна пріоритетність стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку вимагає використання оновлених підходів і параметрів. На думку Ю. Ульяновченка, А. Косенка та інших [23], одним із таких підходів є той, що охоплює інноваційно-інвестиційну модель, яка головним джерелом довготривалого соціального й економічного зростання визначає впровадження інновацій, підвищення конкурентоспроможності регіону, гарантію безпеки. Безперечно, інвестиційна привабливість регіону визначається рівнем науково-технічного потенціалу, а інноваційна модель – рівнем потреби регіону в тих чи тих інтелектуальних, науково-технічних розробках і виявленні конкурентних переваг регіону. З інноваційно-інвестиційною моделлю та моделлю «Бевериджа» найбільше кореспондується модель сталого регіонального розвитку. Оскільки модель такого розвитку визначає взаємозв'язок і баланс низки компонентів (економічного, соціального, екологічного, інституційного й інноваційно-технологічного) з метою максимізації добробуту та створення безпечних умов життєдіяльності людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [26].

Слід констатувати, що від розробки і використання моделей розвитку регіонів залежить здійснення соціально-економічних перетворень у державі. Ці моделі формуються на основі взаємозв'язків між територіальною, історичною, економічною, соціальною, інфраструктурною, екологічною складовими та стратегії стабільного регіонального розвитку. Така Стратегія загальнодержавного значення затверджена на період до 2020 року і визначає чотири вектори – розвитку, безпеки, відповідальності та гордості [21]. Перший і найголовніший вектор передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і, як наслідок, підвищення стандартів життя [там само, абз. 2 Розділу II]. Україна має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, насамперед, слід відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке соціально-орієнтоване зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства.

Як відомо, термін «сталий» означає застиглість процесів (незмінюваність, збереження того самого складу, розміру, однакової

форми, величини тощо). Таке формулювання певною мірою суперечить природі розвитку, який, навпаки, охоплює якісні та кількісні зміни. Необхідна докорінна зміна самої суті державної політики, її організаційно-функціонального компонента, приведення всіх інститутів суспільства до стану самоорганізації – точки біфуркації, за якої має відбутися стрибкоподібне якісне перетворення його структури [15]. В Україні стратегічним пріоритетом має стати перехід до нової якості економічного зростання *за умови повноцінного використання людського потенціалу*, який передбачає соціальну згуртованість і посилення демократичних процесів (курсив наш – А. П-П.). З огляду на це вважаємо, що по відношенню до соціального й економічного розвитку України та її регіонів доречно послуговуватися терміном саме стабільний, говорячи «*модель стабільного розвитку регіонів*» (курсив наш – А. П-П.).

Варто підкреслити, що відповідно до соціо-еколого-економічної моделі розвитку регіонів, як на пряму реформування та соціального забезпечення, слід виділити гендерну складову, адже вона має загальнодержавне та міжнародне значення. На відміну від інших моделей (еколого-економічної, мобілізаційно-інфраструктурної, кластерної тощо), модель стабільного розвитку регіонів може застосовуватися в усіх регіонах України, і передбачає комплекс заходів щодо створення необхідної інфраструктури, розбудови інформаційного суспільства, забезпечення повної зайнятості працездатного населення та випереджального розвитку й експортної орієнтації провідних галузей промисловості, високих технологій, раціональне використання та відновлення природних ресурсів; реформування ЖКГ; упровадження високих технологій в освіті, медицині, галузі зв'язку тощо. Отже, сучасний етап трансформаційних змін в Україні на основі впровадження моделей регіонального розвитку вимагає використання новаційних підходів, які можуть реалізуватися в межах усіх указаних вище моделей розвитку регіонів, але найповніше за моделі стабільного розвитку регіонів, зважаючи на її змістовність, комплексність і масштабність. *Вона зорієнтована, насамперед, на таке: посилення внутрішньої мотивації на регіональному рівні до соціальної активності й економічного зростання, розбудову публічно-приватного партнерства, забезпечення соціальної рівності, справедливості та відповідальності, формування конкурентоспроможності територіальних соціально-економічних систем* (курсив наш – А. П-П.).

Успіх упровадження моделі стабільного розвитку в межах регіонів

залежить від ряду передумов, а саме: 1) розподілу зусиль між усіма суб'єктами соціально-економічного розвитку; 2) концентрації уваги держави на повноцінному використанні людського потенціалу (у контексті його персоніфікації) і розвитку соціальної інфраструктури, що може бути спільно використана регіонами; 3) створення інституційного підґрунтя щодо стимулювання соціально-економічного зростання в регіонах (див. інші наші наукові напрацювання [14]); 4) забезпеченні прозорості та відкритості рішень, що приймаються органами влади; 5) створення умов для реалізації кожним регіоном своїх конкурентних переваг тощо. Відповідно до Звіту про людський розвиток в Україні, опублікований ПРООН [22], повноцінне використання такого потенціалу є метою загальнодержавного значення, досягнення якої можливо оцінити за допомогою ІЛР – індексу людського розвитку [13, с. 16–18]. Людський розвиток представляє собою сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується, зумовлюючи при цьому зростання доходів його власника. Відтак, конкурентоспроможною є територія, яка сприяє повноцінній реалізації такого потенціалу як чоловіків, так і жінок.

Концепція накопичення, збереження й ефективної реалізації людського потенціалу – один із пріоритетних напрямів державного управління та кадрової політики. Наразі вона відзначається суттєвими трансформаціями [2], що повинні створити кращі умови для розвитку особистості, які, проте, не персоніфікують її стать, незабезпечуючи тим самим упровадження гендерноузгодженої кадрової політики. Підтвердженням цих думок можуть служити дані Державної служби статистики України щодо кількості жінок і чоловіків, які займають керівні посади в центральних органах виконавчої влади [11]. Ситуація має такий вигляд: чим вище посада, тим менше жінок, які її обіймають. Означена проблема потребує вирішення шляхом науково обґрунтованої гендерновиваженої системи добору кадрів, значним резервом якої є освічені жінки. Оскільки вони мають високий рівень орієнтації на соціально-трудова діяльність, обумовлений їхньою освітньо-професійною підготовкою, значенням для них зарплатні як частини доходу сімейного бюджету тощо.

Зважаючи на останні законодавчі нововведення [18, Розділ V «Моніторинг реалізації державної регіональної політики»], можемо

констатувати, що ІЛР становить підґрунтя для здійснення моніторингу регіонального розвитку. Як зазначає Л. Кулачок-Тітова, Д. Вайоу, Р. Сілвей та ін., до складу ІЛР входять ще п'ять показників, два з яких розраховуються з урахуванням гендерного фактора, представленого індексом гендерного розвитку й індексом розширення можливостей жінок (Gender-related Development Index) [8; 27; 28, с. 470–479]. Науковці Л. Кулачок-Тітова, В. Мандибура, В. Підвисоцький, Ю. Яковлева та ін. справедливо наголошують на необхідності використання значно більшої та глибшої статистичної бази, тому розробили методику розрахунку ІЛР, що включає понад 30 показників, які об'єднані в такі блоки: 1) відтворення населення; 2) соціальне середовище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта [8; 9; 12; 26].

Протягом усього часу незалежності Україна в значній мірі втратила свої позиції за індексом людського потенціалу. Зокрема, перейшла з 45 місця (у 1992 р.) до 102 (у 1995 р.) і до 81 місця (у 2014 р.), причому визначення індексу людського потенціалу в Україні відбувалося разом із оцінюванням такого індексу ще у 188 країнах світу, які були включені до зазначеного рейтингу. Як відомо, 81 місце в 2014 р. Україні забезпечили достатньо високий рівень грамотності й освіти, а також рівень очікуваної тривалості життя українців (68,5 років), який є близьким до середньосвітового [26].

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року модель державного управління конкурентоспроможністю територій охоплює виконання низки завдань, а саме: 1. Розвиток економіки (бізнесу), інвестиційної інфраструктури та зростання рівня життя. 2. Розвиток навичок для забезпечення зайнятості населення. 3. Прямую підтримку швидкозростаючих підприємств або бізнес-ініціатив. 4. Державні ініціативи для підтримки економічного розвитку у регіонах. 5. Технічну допомогу з метою сприяння формуванню портфеля проектів [19]. У свою чергу, зростання рівня життя сприяє появі потреби щодо забезпечення системи безпеки (зокрема, продовольчої, соціальної, освітньої, медичної, екологічної та ін.), правової захищеності, соціальної справедливості та відповідальності. Саме від органів державної влади і місцевого самоврядування залежить створення умов стосовно задоволення цих потреб (див. ст. ст. 3, 43, 46–50 та ін. Розділ I Конституції України [6]).

Згідно із Законом України «Про засади державної регіональної політики» одним із завдань цих суб'єктів адміністрування є проведення

моніторингу й оцінки результативності реалізації державної регіональної політики та переліку індикаторів такого моніторингу [18, п. 8 ч. 1 ст. 12, Розділі III «Повноваження суб'єктів державної регіональної політики»].

З інших положень аналізованого закону [там само, п. 9 ч. 1 ст. 13, п. 5–6 ч. 1 ст. 15, Розділ V] випливає, що виконання означеного завдання зводиться до моніторингу впровадження Державної стратегії регіонального розвитку України, плану заходів з її реалізації та інших програм і проектів регіонального розвитку, підготовки та подання відповідних звітів. Власне, в абзаці 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про засади державної регіональної політики» зазначено, що з *метою забезпечення проведення моніторингу* розвитку регіонів документи з питань державної політики, визначені в ч. 2 ст. 7 цього закону, повинні містити відповідні показники досягнення цілей, які можливо оцінити [18] (курсив наш – А. П.-П.). Разом із тим, законодавець визначає *моніторинг* і оцінку результативності реалізації державної регіональної політики як *періодичне відстеження відповідних індикаторів* на основі офіційних статистичних даних й інформації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями [там само, п. 4 ч. 1 ст. 1] (курсив наш – А. П.-П.). Відповідно до ч. 2 ст. 23 [там само] перелік індикаторів визначається методикою проведення моніторингу реалізації державної регіональної політики, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Як і аналізований закон, ця методика була затверджена у 2015 році [20], та передбачає здійснення моніторингу розвитку регіонів щокварталу і щороку [там само, ст. 6]. Разом із тим, дослідження інших її положень дозволяє наполягати на такому: ні показники щоквартальної оцінки соціально-економічного розвитку АРК, областей, м. Києва та Севастополя, ні щорічної оцінки цих регіонів не містять указівки на необхідність визначення показника гендерного розвитку в контексті індексу регіонального людського розвитку [там само, Додатки 1 і 2].

За свідченням Н. Мельтюхової, функціонально моніторингу передуює здійснення прогнозування та програмування [10]. У 2000 р. було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [17]. В абзаці 4 ч. 1 ст. 1 цього закону дається перелік учасників розроблення програм економічного й соціального розвитку, а в абз. 6 ч. 1 ст. 2 закріплено принцип рівності,

якого слід дотримуватися під час розробки таких програм [там само]. Аналіз, проте, указаних правових норм дає підстави стверджувати, що вони також вимагають доопрацювання в напрямку врахування результатів Стратегічного плану ПРООН [22], зокрема щодо забезпечення покращення інституційної ефективності для гендерної актуалізації та партнерства. Таким чином, з упевненістю можемо вказати на важливість і необхідність узгодження положень досліджуваних правових документів (Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [19], Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [21], Закону України «Про засади державної регіональної політики» [18, п. 2, п. 3 ч. 1 ст. 6] тощо) шляхом доповнення показників соціально-економічного розвитку регіонів *гендерно-соціально-інституційною складовою* – Індексом гендерного розвитку, з метою забезпечення системи регіональної безпеки (курсив наш – А. П.-П.). Оскільки на кожному рівні управління розвитком територій актуальність і гострота аналізованої проблеми вимагають постійної уваги до неї всіх інститутів держави і соціуму, контролю за її станом з тим, щоб не допустити дестабілізації та соціальних потрясінь в суспільстві. Жінки ж можуть забезпечити системність, різноаспектність і спадкоємність під час формування та реалізації політики держави. Загальновідомим свідченням цього, наприклад, є слушні пропозиції Жіночої групи, надані під час розробки документу «Майбутнє, якого МИ прагнемо» щодо необхідності використання поняття не зелена економіка, а стійка та справедлива, а також дотримання принципів диференційованої відповідальності, прозорості, рівноправності поколінь тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Субстратом будь-якого суспільства є особистість, тому необхідним є здійснення дослідження гендерної складової в контексті забезпечення розвитку регіонів, поділ яких відбувається на макро-, мезо- і мікро- згідно з останніми законодавчими нововведеннями. Разом із тим, соціально-економічний розвиток регіонів України вимагає завершення модернізації системи державного регіонального управління. На наше переконання, одне з визначальних місць у цій модернізації належить гендерно-соціально-інституційній складовій [13; 14]. Вона – частина обраної моделі державного управління розвитком регіонів відповідно до стратегії стабільного їх функціонування [16]. Продуцентом зазначеної стратегії можуть служити вдосконалені Закон України «Про засади державної регіональної політики» [18], Державна стратегія регіонального

розвитку на період до 2020 року [19] і Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [21]. Тільки такий комплексний підхід дозволить завершити реформування системи державного регіонального управління. Ефект від його реалізації слід розрахувати на довгострокову перспективу, який полягає у підвищенні конкурентоспроможності територій. Це, у свою чергу, потребує соціального згуртування й активізації, створення сприятливого інвестиційного клімату, налагодження регіонального партнерства і, безперечно, *кадрового забезпечення в напрямку гендерного збалансування, створення в цьому разі необхідної маси соціального капіталу й оновлення системи прогнозування, планування та моніторингу соціально-економічного розвитку регіону.* Її підґрунтя має становити індекс людського розвитку з усіма складовими – рівень очікуваної тривалості життя, ступінь грамотності та освіти, ВВП й індекс гендерного розвитку. Уважаємо, що вказані складові однаковою мірою важливі для здійснення оцінювання соціально-економічного регіонального розвитку. Це є підставою для внесення відповідних змін у вітчизняну нормативно-правову базу та проведення подальших наукових розвідок.

Література

1. Державне та регіональне управління в соціальній сфері : монографія / за заг. ред. А. О. Дегтяра. – Х. : С. А. М., 2015. – 552 с.
2. Домбровська С. М. Трансформація державного управління освітньої політики України в контексті подальшого реформування та стабілізації / С. М. Домбровська // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – Вип. 1. – С. 293–298.
3. Дубич К. В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра держ. упр. : спец. 25.00.02 / К. В. Дубич. – Київ, 2016. – 36 с.
4. Кадлубович Т. Архетипні основи політичної поведінки / Т. Кадлубович // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр». – Спеціальний випуск – Червень, 2013. – С. 113–121.
5. Ковальчук В. Г. Державне управління соціально-економічним розвитком регіону : монографія / В. Г. Ковальчук. – Х. : Золоті сторінки, 2013. – 296 с.
6. Конституція України (28.06.1996 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/konst/CONST1.HTM>.

7. Корчак І. Архетипова складова сталого розвитку суспільства / І. Корчак // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр». – Спеціальний випуск – Червень, 2013. – С. 210–215.
8. Кулачок-Тітова Л. В. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві / Л. В. Кулачок-Тітова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. : Право. – 2014. – № 17. – С. 122–126.
9. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
10. Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності і відносин : монографія / Н. М. Мельтюхова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 286 с.
11. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Підвисоцький В. Дистанційний курс «Управління конкурентоспроможністю територій» [Електронний ресурс] / В. Підвисоцький // Knowledge Portal. – Режим доступу: <http://dn.kp.org.ua/>.
13. Помаза-Пономаренко А. Л. Державне управління людським і соціальним потенціалом як основа розвитку та безпеки регіонів / А. Л. Помаза-Пономаренко // Держава та регіони : наук.-вироб. жур. – Запоріжжя : КПУ, 2016. – № 2 (54). – С. 14–19.
14. Помаза-Пономаренко А. Л. Особливості організаційно-інституційного механізму державного управління соціальним розвитком регіонів в Україні та принципи його модернізації / А. Л. Помаза-Пономаренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 9. – С. 76–80.
15. Помаза-Пономаренко А. Л. Соціальна безпека – оптимальний рівень соціального розвитку макро-, мезо- і мікрорегіонів України / А. Л. Помаза-Пономаренко, С. М. Домбровська // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 16. – С. 53–57.
16. Помаза-Пономаренко А. Л. Стратегія як засіб стабільного розвитку України [Електронний ресурс] / А. Л. Помаза-Пономаренко // International Scientific Journal: електр. журн., 2015. – № 7. – С. 12–15. – Режим доступу: <http://www.inter-nauka.com/issues/2015/7/>.
17. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс] : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.

18. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
19. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
20. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 856. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/page>.
21. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
22. Україна. Національний звіт з людського розвитку 2001. Сила суспільної взаємодії. ПРООН. – К., 2002. – 113 с.
23. Ульянченко Ю. О. Проблеми формування інвестиційного клімату України / Ю. О. Ульянченко, А. В. Косенко // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління, 2015. – 2 (3). – С. 42–49.
24. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.]; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.
25. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] // United Nations Ukraine. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
26. Яковлєва Ю. К. Розвиток людського потенціалу як база для соціально-економічного розвитку / Ю. К. Яковлєва // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 220. – С. 122–126.
27. Silvey R. Geographies of gender. Specializing of social difference / R. Silvey // International Review, 2006. – Vol. 40:1. – pp. 64–81.
28. Vaiou D. Gender, migration and socio-spatial transformation in Southern and Eastern European cities / D. Vaiou // Handbook of local and regional development ; edited by A. Pike, A. Rodriguez-Pose and J. Tomaney. – Routledge : Taylor & Francis Group, London and New York, 2011. – 642 p.